

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ВІСНИК
ФІЛОСОФІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуски 52-53

Засновано 1958 року

Затверджено вченою радою
філософського факультету
24 грудня 2002 року
(протокол № 5 від 24 лютого 2003 року)

*У віснику містяться результати нових досліджень у галузі філософії та політології, а також тези доповідей на Міжнародній науковій конференції "Дні науки-2003".
Для наукових працівників, викладачів, студентів.*

*The Gerald includes of the researches in the fields of philosophy and politilogy, and abstracts of papers on international scientific conference "Days of science-2003".
For scientists, professors, students.*

Редакційна колегія:

А.Є.Конверський, д-р філос. наук, проф. (відп. ред); В.А.Бугров, канд. філос. наук, доц. (відп. секр.); Л.В.Губерський, д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН України; І.С.Добронравова, д-р філос. наук, проф.; Кирилук Ф.М., д-р філос. наук, проф.; Л.Т.Левчук, д-р філос. наук, проф.; А.М.Лой, д-р філос. наук, проф.; В.І.Лубський, д-р філос. наук, проф.; М.І.Обушний, д-р політ. наук, проф.; В.І.Панченко, д-р філос. наук, проф.; М.Ю.Русин, д-р філос. наук, проф.; П.П.Шляхтун, д-р філос. наук, проф.; В.І.Ярошовець, д-р філос. наук, проф.

Відповідальний за випуск В.А.Бугров, канд. філос. наук, доц.

Адреса редакційної колегії: 01033, Київ-33, МСП-1, вул. Володимирська, 64, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет, тел.239 3278.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, відповідної галузевої термінології, імен власних та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Руксписи не повертаються.

**Видано коштом Благодійної організації "Центр практичної філософії"
(Президент А.В.Толстоухов, канд. філос. наук)**

З М І С Т

ВИПУСК 52

ФІЛОСОФІЯ

Дедеяєва І.П. Гуманістичні засади структурної антропології Клода Леві-Строса	7
Огнев'юк В.О. Буття освіти в добу незалежності (соціально-філософський аналіз)	12
Руденко О.В. Ідея виникнення "нової науки" за Ф.Беконом та Р.Декартом	24
<u>ПОЛІТОЛОГІЯ</u>	
Штепа С.О. Законодавчі засади етнопонаціональної політики України: перспективи для Криму	29
<u>НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ</u>	
Андрієнко О.В. Проблема особистості в контексті соціуму транзитивного типу	34
Архипов О.П., Охрімченко О.Г. Проблеми сумісності буття людини й феномену техніки (антропологічний підхід)	36
Бездитько І.А. Філософія діалога Мартина Бубера і християнський досвід мистического звернення к Богу	37
Білозір Д.В. Ісламський радикалізм у пострадянських державах	38
Бойко І.І. Природа і сутність соціальних технологій	39
Буруковська Н.В. Ціннісна спрямованість гуманітарного пізнання	40
Варениця О.П. Р.Рорті: спроба прагматистської трансформації філософії	41
Гумєнніков І.М. Феномен передбачення	42
Зубчик О.А. Континентальні джерела аналітичної філософії	43
Колотілова Н.А. Риторичні аспекти дискурсу	44
Комаров Р.В. Символ як феномен релігії	45
Кравчук А.А. Концепція біосфери та методолого-теоретичні орієнтири її пізнання	46
Кузьмін П.В. Критерії політичної суб'єктивності	48
Куліш І.В. Походження та принципи політичного ісламу	49
Лубська М.В. Прогресивні тенденції сучасного ісламу в релігії, мусульманському праві й соціумі	50
Луковенко І.Г. Історія державно-церковних стосунків в УРСР (актуальність регіонального аспекту)	50
Метельова Т.О. Викладання філософії як апологія історії філософії	51
Миронович Д.В. Церква і суспільство в Україні: законодавство і реалії сьогодення	52
Михайлова А.С. Новий етап відносин Росії й України і принципи двостороннього співробітництва	53
Неліпа Д.В. Соціальне партнерство як вид взаємодії держави і громадянського суспільства	54
Омельчук Д.В. До питання дослідження тоталітарної доби в Україні	54
Орлик В.В. Опозиція курсу розширення НАТО у США у 1990-х рр.	55
Партико З.В. Моделювання структури простого речення засобами полімодальних багатозначних логік	57
Пилипенко А.А. Шляхи підвищення ефективності молодіжної політики в Україні	58
Подгорный К.Ю. Книга Іова і опыт экзистенциального дискурса	59
Предко О.І. Релігія в контексті гуманістичного психоаналізу Е.Фромма	59
Приюляк М.В. Модель релігійної політики Візантійського государства при Константине Великом	61
Проляка О.О. Жінка – тверда духовна опора української нації	62
Прокопов Д.Є. Проблема опису сутності та причин виникнення фантастичних ідей у "Досліді про людське розуміння"	64
Д.Локка	
Середа Г.В. Основні принципи соціальної доктрини католицизму	66
Соколова Ю.О. Особливості сучасного розуміння функцій свідомості	66
Стасенко С.А. Экономическая мотивация в неопротестантизме	68
Токман О.В. Цінності людського буття як філософська основа гуманізму	69
Трифанов Д.А. Феноменологія в ранніх трудах М.Хайдеггера как методология онтологического исследования	70
Ходирєва Г.В. "Пересторога України" – перший український історико-політичний трактат	71
Черкасова Л.В. Формування української релігійної свідомості: від язичництва до християнства	72
Шинкаренко О.В. Роль моральності в соціальному проектуванні в світлі нових соціальних методологій	73

взаємоповаги культур) певний оптимальний баланс між культурним взаємовпливом, обміном та збереженням власної конкретної самобутності, своїх унікальних рис. Те ж стосується й роботи етнологів, який має зберігати "дистанційований" інтерес при вивченні іншої культури, має зайняти позицію невтручання у життя народності, щоб запобігти руйнуванню індивідуальних, власне їй притаманних рис. У той же час "...антропологія повинна змінити саму свою сутність, вона мусить визнати, що лише з логічних та моральних міркувань майже неможливо продовжувати розглядати суспільства тільки як об'єкти вивчення... Тепер ці суспільства стали колективними суб'єктами і вимагають прав на необхідні для них зміни"⁹.

Леві-Строс опрацьовує проблему гуманізму на широкому культурологічному матеріалі. Він розглядає людину на всіх можливих рівнях: "примітивне" суспільство і світ західної цивілізації, відношення "людина-природа" і відношення "людина-техніка", стосунки між людиною й суспільством і міжсуспільні взаємини. Від первісної людини і до сучасної – Леві-Строс обґрунтовує достатність і самототожність людського мислення, людського здорового глузду на всіх етапах соціокультурного розвитку. У питанні міжкультурних, міжсуспільних, міжнародних стосунків Леві-Строс виказує надію на коаліційне співіснування суспільств.

Трансцендентальна комунікативність – це те, що є невід'ємною, природною рисою людини. І це є вирішальним чинником розвитку толерантності, терпимості й поваги людиною свободи інших людей, взаємовизнання суспільств.

Структурний метод пропонує погляд на світ у синхронному контексті: поза динамікою, поза історичним розвитком. Такий підхід є перевагою в тому сенсі, що дозволяє, не заперечуючи історію взагалі, чіткіше побачити історичні відмінності. Структура тут об'єктивніша за історію, бо вона байдужа до фактів (уособленостей) і спрямована на механізми (загальне). Синхронний зріз дає змогу схопити історичні відмінності, а не відкинути їх (відмежуватись від них).

Синхронний вимір реальності, розгляд проблем в позаісторичному, "позачасовому" стані дозволяє зробити висновок не про нігілістичну байдужість філософа до людини, її долі в опи-

суваних ним ситуаціях, а про намагання прослідкувати, як ставилася проблема людини в різних історичних епохах. Проголошений мислителем "теоретичний антигуманізм" є саме теоретичним, методологічним засобом, коли індивід на певний час "виноситься за дужки", і не суперечить гуманістичному змісту творчості Леві-Строса.

¹ Леві-Строс К. Структурная антропология. – М., 1985. – С.30; ² Леві-Строс К. Три вида гуманізма // Первобытное мышление. – М., 1994. – С.17; ³ Там само. – С.18; ⁴ Там само. – С.16; ⁵ Леві-Строс К. Предметная область антропологии // Путь масок. – М., 2000. – С.382; ⁶ Леві-Строс К. Структурная антропология. – М., 1985. – С.316; ⁷ Леві-Строс К. Раса и история // Путь масок. – М., 2000. – С.327; ⁸ Там само. – С.334; ⁹ Леві-Строс К. Пути развития этнографии // Первобытное мышление – М., 1994 – С.35.

Надійшла до редколегії 17 лютого 2003 року

В.О.Огнев'юк, канд. філос. наук

БУТТЯ ОСВІТИ В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ)

У статті аналізується стан освіти в Україні в 1991-2001 рр.

This article is about analysis of state of education in Ukraine 1991-2001

Серед інституцій, що визначатимуть вектор розвитку України в третьому тисячолітті, особлива роль належить сфері освіти. Саме вона покликана відтворювати й примножувати інтелект нації, культивувати ціннісну основу суспільства, плекати самодостатню особистість, підготовлену до життя в швидкозмінюваному суспільстві та конкурентному світі. Змагання між націями якраз і відбуватиметься на інтелектуальних рубежах, що виокремлює значення науково-освітнього простору держави в її цивілізаційному поступі.

Упродовж останніх років сфера освіти привертає увагу багатьох дослідників. Прикметно, що зросла кількість наукових видань та публікацій, в яких освіта і наука розглядаються в контексті взаємозумовленого розвитку. Саме під цим кутом зору розглядаються зазначені сфери в колективній праці "Науково-освітній потенціал нації"¹, матеріалах Міжнародного конгресу з науки і

освіти (Мінськ, 2000 р.)². Актуальні питання філософії освіти та стратегії її розвитку знайшли відображення в праці доктора філософських наук професора, академіка НАН України В.Г.Кременя³.

У монографіях В.І.Кушерця та М.П.Марчука освіта й знання досліджуються в якості ресурсу суспільних трансформацій та ціннісних потенцій⁴.

Духовне життя суспільства, його культурно-ідеологічний зріз, а також освіта в нових суспільних вимірах, розглядаються авторським колективом під керівництвом доктора філософських наук, професора Л.В.Губерського в праці "Культура. Ідеологія. Особистість"⁵, перспективи розвитку освіти ХХІ ст. стали предметом розгляду в наукових працях В.П.Андрущенка⁶.

Теорії розвитку освіти й особистості в педагогічних системах США, Франції, Німеччини та України розглядаються в монографії Т.Левченко. Автор звертає увагу на тенденції гуманізації та оновлення освіти, формування цінностей особистості в педагогічних системах різних країн⁷.

Отже, науковці та організатори освіти розглядають різні аспекти філософії та тенденцій розвитку освіти в Україні та світі.

Завдання цієї статті полягає в здійсненні соціально-філософського аналізу буття освіти в добу незалежності, у вияві тенденцій її розвитку на шляху до іноваційної моделі.

У результаті грудневого референдуму 1991 р. про незалежність України як суверенної держави світу український народ заявив про свої наміри щодо повернення до лона світової цивілізації, головними орієнтирами якої на межі століть вже досить рельєфно вимальовувались пріоритети сталого людського розвитку. Шлях України до цивілізації є шляхом утвердження людських цінностей – гуманітарних пріоритетів сталого розвитку людства. На жаль, перші кроки незалежного розвитку виявили низку різноманітних суперечностей. У свідомості сучасних українців та представників інших національностей, які проживають в Україні, уже вкотре у ХХ ст. відбувається злам, пов'язаний з рішучим поворотом суспільства до національно-державних і гуманітарних пріоритетів. Адже для значної кількості населення розпрощатися із суперечливим і жертвним, але відомим і зрозумілим мину-

лим, є не простою справою. Людина, вихована радянською системою, у вирішенні життєво значущих проблем звикла покладатися виключно на державу та її структури. Наданою свободою люди не вміли користуватись. Саме тому багато хто відчував розгубленість і нездатність до вирішення власної подальшої долі в нових реаліях життя. Тим більше, що життєві умови переважної більшості людей в Україні все ще залишаються досить важкими й нестабільними. Проте, поворот до гуманітарної моделі розвитку – дедалі відчутнішої й реальнішої перспективи соціокультурної динаміки України в ХХІ ст. – все ж розпочався.

Жити й працювати в структурі означених пріоритетів не просто. Ще складніше увести в контекст гуманітарних пріоритетів підрастаюче покоління України. Ситуацію загострюють загальноекономічна криза, політичні суперечності, невизначеність між стратегічними партнерами на міжнародному рівні, нездатність окремих керівників до конструктивної роботи в ринковому середовищі. Все це збільшує соціальний тиск на людину. А відтак, інституції освіти на основі нових життєвих реалій мають змінювати навчальні й виховні механізми, оновлювати зміст та методи своєї діяльності.

Провідна роль освіти в процесі соціалізації людини є незаперечною. Незаперечним є й те, що зі зміною суспільно-економічних, політичних і наукових пріоритетів освіта практично завжди змінює як зміст, так і духовну спрямованість навчально-виховного процесу. Разом з тим, школа завжди повинна виконувати своє найголовніше суспільне завдання – виводити молоду людину на життєву дорогу. Такою школа залишається й на етапі оновлення і трансформацій пострадянського українського суспільства. Відмовившись від комуністичної ідейної спрямованості, освіта виявилася одним з небагатьох суспільних інститутів, що взяли на себе функцію неконфронтаційного виходу з минулого для підрастаючого покоління громадян і одночасної його підготовки до життєдіяльності в новому цивілізаційному вимірі, входження до майбутнього гуманітарного контексту світової цивілізації.

Система освіти в Радянській Україні мала подвійні виміри. З одного боку, вона сягала

кожної людини будь-якого віку, охоплюючи практично все населення, з іншого – радянська система освіти була спрямована на імплементацію вимог тоталітаризму.

Радянський Союз упровадив струнку ієрархічну й багатопрофільну систему освіти; перехід членів суспільства від одного до іншого рівня супроводжувався своєрідною "ініціацією", тобто посвяченням у наступний статус.

Ця система визначалася двома концептуальними вимірами: з одного боку, вона була підпорядкована утвердженню в свідомості людей комуністичних догм, а з іншого – була покликана забезпечувати професійну підготовку молоді згідно з потребами економіки. При цьому ідеологічна компонента повинна була сформувати ідейного громадянина, фахова – спеціаліста. В обох випадках результати освіти накладали на її реципієнта певні обмеження, своєрідним чином запрограмовували на безумовне виконання декларативних настанов та вимог влади. Відтак людина була підпорядкована вимогам і цінностям тоталітарного суспільства. Головний метод імплікації відповідних доктрин у свідомість вихованця – монологічний, де вони виступають лише об'єктами впливу, а не рівноправними учасниками освітнього процесу, тобто учителем і учнем.

Демократичне суспільство опирається на іншу систему освіти, беручи до уваги, що остання формується згідно з вимогами саме такого суспільства. Ще в середині XIX ст. видатний англійський мислитель ліберально-демократичного спрямування Дж. Ст. Мілль писав: "...уряд не повинен проголошувати монополії на освіту як на нижчих, так і на вищих її щаблях... Не можна терпіти, щоб держава або *de jure*, або *de facto* мала цілковитий контроль над освітою народу. Мати такий контроль і реально здійснювати його означає бути деспотом. Уряд, який має змогу формувати думки та почуття народу, починаючи змалку, може робити потім з ним що йому заманеться. Хоч уряд ... може і в багатьох випадках повинен засновувати школи та коледжі, він не повинен ні змушувати когось іти вчитися до них, ні вабити туди обіцянками, але й повноваження індивідів засновувати свої конкурентні навчальні заклади жодною мірою не має залежати від схвалення уряду. Було б цілком ви-

правданим, якби держава вимагала від усіх людей, щоб вони володіли певним обсягом знань, та аж ніяк не можна виправдати, коли вона приписує їм, як і від кого вони мають дістати ці знання"⁸.

Одним з кардинальних і знакових перетворень у системі освіти України з початком демократизації політичного і громадського життя суспільства стало створення недержавних навчальних закладів. Нині в Україні діють 71 вищий, понад 220 загальноосвітніх, понад 30 дошкільних навчальних закладів приватної форми власності.

Процес формування філософської та соціально-педагогічної основи нової системи освіти в Україні відбувається водночас із створенням загальноосвітніх навчальних закладів як різних типів (гімназій, ліцеїв, колегіумів), так і різних форм власності. Їхня діяльність спрямована на розв'язання суперечностей між існуючими вже нині (а тим більш – майбутніми) суспільними потребами й можливостями щодо їх задоволення в умовах масових загальноосвітніх шкіл.

Власне кажучи, одною з головних соціальних причин створення приватних загальноосвітніх навчальних закладів є незадоволення батьків якістю та рівнем знань, пропонованих школярам закладами державної системи освіти, насамперед загальноосвітніми школами. Більш глибока причина – прагнення до надання якісної освіти, бо самоцінність освіти, її престижність серед суспільних цінностей у світі є стабільно високою. Співіснування в єдиному суспільному просторі різних форм освітніх закладів створює оптимальні умови для активного розвитку індивідуальних особливостей кожного учня.

Основи діяльності приватних дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів визначені Конституцією України, законами України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про дошкільну освіту", "Про вищу освіту". Відтак закономірність створення приватних навчальних закладів як складової системи освіти нашої країни є очевидною. Також закономірністю, на жаль, є й громадський спротив щодо становлення цього суб'єкта системи освіти, що є характерним для утвердження будь-яких іновіаційних процесів у суспільстві. Подолання цього спротиву, визначення відповідного місця в такій важливій сфері, як освіта, а відтак і певної "соціальної ніші"

в суспільстві, – це важлива проблема, що ще потребує свого вирішення.

Непорозуміння, що виникають між приватними та державними школами, управлінськими структурами, негативне ставлення до них з боку громадськості, недосконалість законодавства, надмірний податковий тиск свідчать про складність утвердження цього нового явища. По суті, формується нова соціально-педагогічна система з відповідними структурою, організацією, певною автономністю.

Порівняно з державними та комунальними загальноосвітніми навчальними закладами, приватні мають як спільні з ними риси щодо мети, завдань, специфіки функціонування, так і певні відмінності.

Водночас приватні навчальні заклади виконують роль конкурента щодо державного сектору освіти та стимулюють його розвиток щодо задоволення освітніх потреб особистості.

Приватні загальноосвітні навчальні заклади не лише покликані, але й успішно вирішують проблеми розробки філософії сучасної освіти, запровадження новітніх моделей навчального закладу, збагачення змісту освіти, удосконалення організації навчально-виховного процесу, запровадження новітніх інноваційних технологій навчання, добору та організації роботи педагогічного колективу, матеріально-технічного, фінансового забезпечення, узагальнення та поширення педагогічного досвіду.

Успішність роботи приватної школи значною мірою залежить від уміння адміністрації школи та педагогічного колективу встановлювати та підтримувати контакт з батьками учнів, оскільки батьки фактично виступають основними замовниками школи.

У період подальшого реформування системи освіти найбільшого значення набуває принцип індивідуалізації навчання, тобто індивідуального підходу до кожного вихованця. Але в умовах масової школи не завжди є легкою (а часом і неможливою) повноцінна реалізація цього принципу. Тому виникає необхідність створення приватних закладів освіти, які спроможні створити умови для майже індивідуального навчання і виховання дітей, тим більше, що певна частина батьків готова оплатити повністю або частково набуття загальної середньої освіти для своїх дітей.

Власне кажучи, функція освіти у демократичному суспільстві полягає в тому, щоб утвердити вільного громадянина не лише як носія пізнавальних здобутків попередніх поколінь, але й як активного, самодостатнього учасника суспільного розвитку. Освіта здійснюється при взаємодії того, хто навчається, і того, хто навчає (суб'єкт–суб'єктна взаємодія).

Чи могла система освіти тоталітарної держави реалізувати означені функції? Могла, але лише в контексті утвердження виконавчої орієнтації суб'єкта освітнього й педагогічного впливу. Молода людина повинна була підпорядковуватись панівній доктрині, розуміти вимоги й прагнення держави, реалізовувати власні потенції у вимірах беззастережного служіння існуючій політичній реальності. В іншому разі система безжалісно обходилась з критично налаштованими членами суспільства – застосовувала фізичні репресії, різні методи елімінації особистості.

Після набуття Україною незалежності радикальні зміни у сфері освіти здійснювались у два головних етапи. Перший з них (1991–1995 рр.) виділив зазначену проблему як соціальне завдання українського державотворення; другий (1995–2000 рр.) увів її в систему національних потреб та інтересів і водночас – до широкого міжнародного контексту цивілізаційного розвитку людства.

Стратегічні напрями першого етапу реформування освіти визначалися Державною національною програмою "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). Найголовніші з них: (1) визначення державних стандартів формування системи та обсягу знань, умінь, навичок, творчої діяльності, інших якостей особистості на різних освітніх і кваліфікаційних рівнях; (2) добір і структурування навчально-виховного матеріалу на засадах диференціації й інтеграції; (3) забезпечення альтернативних можливостей для здобуття освіти відповідно до індивідуальних потреб і здібностей учнів; (4) органічне поєднання в змісті освіти його загальноосвітньої й фахової складових відповідно до освітнього рівня та особливостей регіонів України; (5) вивчення української (як державної) мови, утвердження її як мови функціонування загальноосвітньої, професійної та вищої школи; (6) перехід до інтегрованих навчальних курсів, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та

пізнання світу; (7) оптимальне поєднання гуманітарної й природничо-математичної складових освіти, теоретичних і практичних її компонентів, класичної спадщини та новітніх досягнень наукової думки, органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями; (8) створення передумов для розвитку здібностей молоді, формування готовності й здатності до самоосвіти, широке застосування нових педагогічних та інформаційних технологій⁹.

На жаль, програма не передбачала конкретних механізмів здійснення цих заходів. Крім того, багатьом з них був притаманний декларативний характер, до того ж вони не мали відповідного законодавчого, матеріального та кадрового забезпечення. Ряд конкретних кроків було здійснено без належного теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки їх доцільності. В цей період хід освітньої реформи був позначений національною риторикою, значним суб'єктивізмом щодо визначення змісту і напрямів реформи, суперечливими (а іноді й протилежними за спрямованістю) вимогами регіональних органів управління освітою. Системного підходу до здійснення реформування вироблено не було. Автори реформи не зосередили свої зусилля на підготовці законів, які б забезпечили її реалізацію.

Позитивним чинником було залучення до реформи галузі широкого освітнього загалу, представники якого внесли ряд конструктивних пропозицій, що суттєво змінили намічені підходи й фактично зумовили нове спрямування освіти. Теоретичне опрацювання проблеми та її узагальнення знайшли втілення в Указах Президента та Постановах Уряду України 1995 р.

Серед позитивних зрушень найпомітнішими й суспільно значущими є, насамперед, розширення типів і форм власності навчальних закладів; затвердження нових навчальних планів для середньої загальноосвітньої школи; підготовка першого покоління національних підручників і навчальних посібників; створення нормативно-правового поля галузі; оптимізація мережі навчальних закладів; перехід до підготовки фахівців за новими напрямками та ступеневою шкалою у професійній і вищій школі; створення системи контролю за якістю навчально-виховного процесу шляхом

ліцензування, атестації та акредитації; упорядкування підготовки фахівців у навчальних закладах, заснованих на приватній формі власності; трансформація гуманітарної освіти; створення концепції національного виховання тощо.

Загалом реформа могла розгортатись більш успішно, якби її не стримували соціально-економічні негаразди в країні, протистояння окремих політичних партій і лідерів, суперечливість реформаторських кроків у галузі економіки, різке зниження якості життя переважної більшості громадян України.

Найболючішою проблемою розвитку освітньої галузі практично протягом усього зазначеного періоду був постійний дефіцит коштів у галузі та затримання бюджетного фінансування і, зокрема, виплати заробітної платні викладачам і студентських стипендій. Відтак, в умовах фінансово-економічної кризи реформа освітньої галузі здійснювалась повільно та суперечливо.

Дошкільна освіта як початковий етап соціалізації особистості, перша ланка, з якої розпочинається інституалізований і цілеспрямований суспільний навчально-виховний вплив на дитину, також зазнала як позитивних змін, так і негативних впливів. Розглядаючи дошкільну освіту як "першу ланку" в системі загального освітнього процесу, слід зазначити, що закладені нею основи часто залишаються незмінними і навіть визначальними протягом усього життя особистості.

У 16,3 тис. постійних дошкільних закладів, які працювали на кінець 2000 р., виховувалось майже 1 млн. дітей, або 40% від загальної кількості дітей відповідного віку, що на 17% менше порівняно з 1990 р. За цей час мережа закладів дошкільної освіти скоротилася на 8,2 тис.

Головними причинами такої тенденції є зменшення народжуваності (протягом 90-х років кількість народжених щороку зменшувалась на 37%), незайнятість дорослого населення, зміна форм власності у країні, в тому числі і на дошкільні заклади. Кількість незадоволених заяв на прийом дітей до дошкільних закладів зменшилася зі 192,6 тис. до 15 тис., а завантаженість одного вихователя – з 11 до 9 дітей.

Отже, хоч мережа постійних дошкільних закладів і задовольняє потреби населення, їх функціонування все ж викликає серйозні пре-

тензії з боку батьків. Обмежені в коштах і засобах навчання вихователі часто формально ставляться до справи. Фінансові негаразди позначаються на умовах, в яких здійснюється виховний процес. Недоліки системи дошкільного виховання негативно позначаються на фізичному і морально-естетичному розвитку дітей, соціальному захисті малозабезпечених і неповних сімей, в яких умови догляду і виховання дітей часто набагато гірші, ніж у дошкільних закладах.

Фінансування діяльності закладів дошкільної освіти здійснюється переважно з місцевих бюджетів, коштів промислових та сільськогосподарських підприємств із залученням часткової доплати батьків.

У структурі зведеного бюджету видатки на дошкільні заклади становлять близько 2% (на третьому місці за обсягом після видатків на середню освіту та вищі навчальні заклади). Отже, вирішення проблеми підвищення ефективності використання фінансових ресурсів цієї ланки освітянської галузі залежить насамперед від місцевих органів самоврядування і виконавчої влади.

Реальна дійсність свідчить, що дошкільні заклади виявились найнезахищенішими як щодо негативного впливу кризової соціально-економічної ситуації, так і суб'єктивізму окремих керівників, які, намагаючись приватизувати споруди та приміщення цих закладів, штучно стимулювали їх скорочення.

Нині дошкільна освіта потребує ефективних управлінських рішень, спрямованих на призупинення скорочення їх мережі, оновлення матеріально-технічної бази й проведення капітального ремонту приміщень.

Таким чином, дошкільна освіта в Україні серйозної трансформації не зазнала, функціонуючи практично в тих же параметрах, що й раніше. Базовий компонент дошкільної освіти значною мірою залишився маловідомим для педагогів цієї ланки, а звідси й проблеми, пов'язані з недоліками у змісті дошкільного виховання. Як і раніше, в навчальних закладах домінують колективістські форми роботи, особистісно-

орієнтована педагогіка дошкільної освіти залишилась надбанням дослідників; ускладнився процес виховання дитини в сім'ї. Сім'я опинилась наодинці зі складними проблемами, стала розгубленою та дезорієнтованою. Скорочення мережі дошкільних закладів має суперечливі наслідки. Розгортаючи реформи в контексті стратегії сталого людського розвитку, слід уже найближчим часом збалансувати мережу та функціонування різних типів цих закладів, здійснити системні заходи, що забезпечать реалізацію прийнятого Верховною Радою у 2001 р. Закону України "Про дошкільну освіту", виведення її на рівень сучасних вимог.

Основою української навчально-виховної системи є загальна середня освіта. Громадяни України реалізують своє конституційне право здобувати загальну середню освіту. За даними 2000/2001 н.р. кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах становила близько 67% від загальної кількості дітей і молоді відповідного віку, у закладах професійно-технічної освіти навчалося 16% та у вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації – 14%. Фінансування загальноосвітніх навчальних закладів практично на 100% здійснюється з місцевих бюджетів; закладів вищої освіти – з місцевого та державного бюджетів, а закладів професійно-технічної освіти (за винятком Автономної Республіки Крим) – з державного бюджету.

За статистичними даними, на початок 2000/2001 н.р. в Україні функціонувало 21,9 тис. загальноосвітніх навчальних закладів, в тому числі – 296 гімназій, 283 ліцеї, 25 колегіумів, понад 220 спеціалізованих шкіл, близько 1,3 тис. навчально-виховних комплексів, в яких навчалися 6,76 млн. учнів. Отже, трансформування мережі навчальних закладів, яка дедалі більше наближається до потреб особистості й суспільства, відбулося.

В Україні функціонують 402 спеціальні школи-інтернати для дітей, що потребують корекції розумового або фізичного розвитку, та загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації.

Кількість загальноосвітніх навчальних закладів в системі освіти України 1990–2001 рр.

	1990 - 1991	1995 - 1996	1997 - 1998	1998 - 1999	1999 - 2000	2000 - 2001
Кількість навчальних закладів – усього (включаючи вечірні (змінні) школи, гімназії, ліцеї, колегіуми, навчально-виховні комплекси (об'єднання), школи для дітей з вадами розумового та фізичного розвитку, санітарно-лісні школи): у т. ч.:	21825	22255	22128	22149	22213	22210
– державних (з урахуванням комунальних);	21825	22181	21981	21962	22002	21981
– приватних	–	74	147	187	211	229
Кількість учнів – усього, у т. ч. у закладах:	7131791	7142591	7078100	6987081	6857072	6763985
– державних (з урахуванням комунальних);	7131791	7135084	7064927	6970837	6839157	6743651
– приватних	–	7507	13173	16244	17915	20334
Кількість учителів – усього, у т. ч. у закладах:	537067	595577	570658	573032	576317	576615
– державних (з урахуванням комунальних);	537067	593772	567685	569053	571787	571490
– приватних	–	1805	2973	3979	4530	5125
Кількість учнів у розрахунку на 10000 населення	1373	1391	1402	1394	1379	1361

Відповідно до потреб національно-духовного відродження та вимог часу перебудовується зміст шкільної освіти. Суттєво модернізовано навчальні плани, оновлено навчальні програми, запроваджено перше покоління національних підручників.

З 1991 р. у загальноосвітніх навчальних закладах реалізуються понад 30 варіантів навчальних планів. Для урахування вимог держави, регіонально-національних особливостей і потреб особистості у структурі базових та інших варіантів навчальних планів виділені два компоненти: державний (інваріантна складова) і шкільний (варіативна складова).

У першій половині 90-х років питома вага варіативної складової зростає з 9-10% у 1991 р. до 20-25% у 1993–1994 рр. Скорочення шкільного компоненту відбулося згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 1033 від 31 серпня 1996 р., що була зумовлена необхідністю економії коштів.

Протягом 1993–1998 рр. оптимізується зміст обов'язкових предметів та скорочується їх кількість (до 20). Пріоритетне значення надається вивченню державної і рідної мов та літератур.

З 1990–1991 рр. у школах з угорською, молдавською, румунською та іншими мовами навчання вводиться вивчення української мови. Відповідно до зміни статусу з 1993 р. російська мова віднесена до варіативної частини навчаль-

них планів шкіл з українською мовою навчання (вибірково-обов'язкових предметів). На новій методологічній основі перебудовується зміст освіти з історії, географії, правознавства, предметів естетичного циклу. Запроваджується обов'язкове проведення комплексу занять з охорони життя і здоров'я дітей.

З 1990 р. вперше (як експериментальні) вводяться навчальні плани гімназій і ліцеїв, а з 1991 р. – шкіл з 5-денним режимом занять, на який, починаючи з 1997 р., перейшло понад 80% загальноосвітніх навчальних закладів.

У 1995–1998 рр. відбулося наближення до світової практики співвідношення між циклами навчальних дисциплін: мовно-літературні предмети (рідна, українська, іноземні мови, літератури) почали становити 27-30%; суспільні предмети (історія, право, навколишній світ) – 7%; математика та інформатика – 13-14%; природничі (фізика, хімія, біологія, географія) – 13-14%; естетичні (музика, образотворче мистецтво) – 5%; оздоровчо-трудова (фізкультура, охорона життя і здоров'я, ДПЮ) – 14-16% від загального обсягу навчальних планів.

На 1998/99 н.р. було затверджено 7 варіантів типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, у яких дещо збільшено кількість часу на вивчення державної мови, математики, історії України; у спеціалізованих школах дозволялося викори-

стовувати відповідні варіанти навчальних планів, розроблених у попередні роки. Ці підходи залишалися чинними у 1999/2000 н.р.

Важливим чинником демократизації шкільного життя є залучення педагогічних колективів до формування змісту освіти. Кожна школа одержала право на основі типових планів складати робочий навчальний план на відповідний рік, конкретно опрацюючи варіативну частину (шкільний компонент) згідно з умовами і потребами школи (визначати перелік додаткових предметів, факультативів, курсів за вибором учнів, профіль навчання, ступінь поглибленого вивчення предметів, реалізації індивідуальних і групових занять).

Загальноосвітнім навчальним закладам дозволяється вносити обґрунтовані корективи до розподілу часу та інтеграції певних курсів, не виходячи за межі мінімальної кількості годин на предмети інваріантної частини (державного компоненту) і не перевищуючи припустимого навантаження учнів. Педагогічні колективи, які працюють творчо, одержали право складати індивідуальні та експериментальні варіанти навчальних планів, оскільки чинні навчальні плани не позбавлені недоліків: вони орієнтуються на традиційне навчально-методичне забезпечення, яке відзначається ускладненістю та недостатнім урахуванням сучасних можливостей і потреб учнів. У змісті середньої освіти ще недостатня увага приділяється естетичному розвитку учнів, екологічним, економічним і людинознавчим аспектам. Гімназії, ліцеї та спеціалізовані школи з поглибленим вивченням предметів нерідко перевантажені навчальними заняттями.

Незважаючи на здійснення ряду заходів щодо оптимізації навчально-виховного процесу у системі загальної середньої освіти, в цілому ситуація, що склалася в 90-і роки, не була оптимістичною. Зокрема, поглибилась диференціація регіонів за рівнем економічного забезпечення освітніх потреб. Економічна криза в країні негативно позначилася на стані матеріально-технічної бази навчальних закладів. Скоротився обсяг будівництва об'єктів системи освіти (до нового 1999/2000 н.р., наприклад, в дію було уведено лише 44 школи-новобудови, до 2000/2001 року – 40 шкіл). Майже третина шкіл розташована в пристосованих приміщеннях.

Катастрофічно не вистачало підручників і засобів навчання. Відповідно до можливостей бюджету Міністерство освіти і науки України забезпечувало підручниками лише кожного четвертого учня. При цьому окремі підручники не відповідали сучасному рівню розвитку науки та практики, історичному та соціальному досвіду, дидактичним вимогам тощо. Через відсутність необхідного лабораторного обладнання, забезпеченість яким становила 2–5%, у багатьох школах знизився рівень практичної підготовки учнів.

Особливо складна ситуація склалася в сільській місцевості. За статистичними даними, майже в половині сіл України немає шкіл. (Тут слід згадати темпи ліквідації шкіл у другій половині 60-х та в 70-ті роках). В окремих регіонах діти вимушені діставатись до школи за багато кілометрів в умовах відсутності транспорту, а в гірських місцевостях – навіть із загрозою для здоров'я і життя.

Підготовка загальноосвітньої школи до роботи в осінньо-зимовий період традиційно була досить складною. Щорічно залишалися не відремонтованими від 2 до 2,5 тис. шкіл. Потреби в паливі задовольнялись лише на 45-60%. Діти навчалися в напівхолодних приміщеннях, що призводило до їх частих захворювань і, відповідно, позначалося на якості навчально-виховного процесу.

За останні роки болючою проблемою стала хронічна заборгованість в оплаті праці працівників освіти. В окремих областях вона сягала від 6- до 10-місячного фонду зарплати. Спроби погашення заборгованості натуроплатою, як правило, спричиняли до виникнення нового комплексу суперечностей і зловживань, що межували з порушенням чинного законодавства або навіть злочином.

Динаміка заборгованості з виплати заробітної платні працівникам навчальних закладів, що фінансуються з місцевих бюджетів, характеризується такими даними: початок 1997 р. – 465,6 млн. грн., 1998 р. – 232,7 млн. грн., 1999 р. – 367,0 млн. грн., 2000 р. – 246,3 млн. грн., 2001 р. – 122,0 млн. грн.

Загальноосвітні навчальні заклади не повністю забезпечені кваліфікованими кадрами. Напередодні 1999/2000 навчального року в школах не вистачало близько 1,6 тис. учителів, насамперед, фахівців з іноземних мов, математики, української мови і літератури, історії. Брак педагогічних кадрів

змушує залучати до викладання в школі учителів-пенсіонерів і студентів-заочників старших курсів педагогічних вищих навчальних закладів. А це позначається на якості й організованості навчально-виховного процесу.

Згадані проблеми вирішуватимуться в процесі зміни структури загальної середньої освіти (перехід на 12-річний термін навчання) та оновлення її змісту, що має відповідати прийнятним державним стандартам щодо якості і доступності загальної середньої освіти¹⁰.

Подальшого реформування система загальної середньої освіти зазнала з впровадженням у життя Закону "Про загальну середню освіту", постанови Кабінету Міністрів України № 1717 від 16 листопада 2000 р. "Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання".

Розроблено й затверджено Державний стандарт початкової загальної освіти, новий базовий навчальний план початкової ланки освіти, перехідні типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів, запроваджено прогресивну 12-бальну систему оцінювання навчальних досягнень учнів та їх державної підсумкової атестації.

Зміст навчально-виховного процесу почав перебудовуватись на засадах гуманізації та особистісної орієнтації. Особливу увагу звернено на вивчення української, рідної (для представників національних меншин) та принаймні однієї з іноземних мов, а також на комп'ютеризацію навчального процесу. У зв'язку з цим у перехідних типових навчальних планах на 2001/2002–2004/2005 н.р. поряд із загальним скороченням навчального навантаження збільшено час на вивчення української та іноземної мови, математики, інформатики. Передбачається поступове введення нових предметів: "Я і Україна" (1-4 класи), "Основи філософії" (11 клас), "Економіка" (10 клас), "Художня культура" ("Основи етики і естетики") (5-6 кл.). На новій змістовій основі відновлюється вивчення астрономії та креслення. Старша школа переорієнтовується на профільне навчання відповідно до уподобань, здібностей та інтересів учнів.

У становленні особистості молодшої людини, зокрема, в розвитку мотивації до пізнання і творчості, задоволенні освітніх інтересів і потреб дітей та молоді через залучення їх до науково-експериментальної, дослідницької,

технічно-конструкторської, художньої, декоративно-прикладної, еколого-натуралістичної, туристсько-краєзнавчої та спортивно-оздоровчої діяльності, у формуванні їхнього інтелектуального й духовного розвитку, адаптації до суспільного життя важлива роль належить позашкільній освіті.

Нині лише в системі Міністерства освіти і науки працюють 1497 позашкільних закладів, у тому числі 823 центри, палаци, будинки дитячої творчості; 265 центрів, станцій та клубів технічної творчості; 169 центрів, станцій та клубів юних натуралістів; 90 центрів, станцій та клубів юних туристів-краєзнавців; а також клуби юних льотчиків, моряків, фізичної підготовки, стадіони, дитячі парки, школи естетичного виховання тощо. У них навчається майже 1,2 млн. дітей та підлітків.

Близько 1500 підліткових клубів діє в інших системах, зокрема, молодіжної політики, спорту і туризму. Стільки ж закладів цього типу працюють в системі культури. Діяльність позашкільних закладів спрямована на задоволення додаткових потреб щодо освіти та змістовного дозвілля дітей, підлітків, молоді.

Позитивним є урізноманітнення мережі позашкільних закладів. Так, поширюється створення закладів нового типу: навчально-дослідницькі й творчо-виробничі центри, соціально-педагогічні комплекси, міжшкільні клуби тощо. Напрацьовано значний досвід спільної роботи позашкільних закладів у комплексі з дошкільними і загальноосвітніми закладами, у тому числі з гімназіями, ліцеями, спеціалізованими школами, навчально-виробничими комбінатами, вищими навчальними закладами.

Як загальнодержавна система пошуку та підтримки обдарованих школярів, здатних до наукової творчості, сформувалась і діє Мала академія наук України з широкою мережею регіональних відділень і наукових учнівських товариств.

З ініціативи позашкільних закладів розгорнуті й діють програми та акції: "Моя земля – земля моїх батьків", "Краса і біль України", "Дерево життя", "Сто чудес України", "Ріки мого дитинства", "Крок у майбутнє", "Наш пошук і творчість – тобі, Україно!", "Космос. Людина. Духовність" та ін.

Основні проблеми у цій ланці освіти: недостатнє фінансування позашкільних за-

кладів, потреба упровадження сучасних форм і методів навчально-виховного впливу на учнів, розширення освітніх послуг для учнівської молоді, яка проживає у сільській та гірській місцевості.

Якщо протягом 1991–1995 рр. відбувалося щорічне зростання контингенту, кадрового складу позашкільних закладів, то в останні роки спостерігається їх значне скорочення. Цей процес вдалося призупинити лише у 2000 р.

На жаль, ряд керівників і педагогічних колективів на змогли вчасно переорієнтувати роботу, запровадити нові цікаві її форми, що стало однією з причин згортання їхньої діяльності.

Подальший розвиток цієї ланки освіти, можливий за умови виконання вимог Закону України "Про позашкільну освіту".

Основним завданням професійно-технічної освіти, крім загальноосвітнього, є функція відтворення робітничого потенціалу країни. У подальшому він повинен забезпечити підвищення конкурентоспроможності та якості вітчизняної продукції, зниження її собівартості та вихід на зовнішній ринок. Реформування системи професійної освіти, упровадження термінових заходів щодо масового перенавчання працюючих робітників, незайнятого населення та корінних змін в організації і технології професійної підготовки молоді є чи не найголовнішим стратегічним питанням не лише в ефективному функціонуванні суспільного виробництва країни, але й у забезпеченні національної безпеки в цілому¹¹.

Прийняття у 1998 р. Закону України "Про професійно-технічну освіту", як і наступні Укази Президента та рішення Уряду України, засвідчили цілеспрямоване прагнення до приведення системи профтехосвіти відповідно до вимогами сучасного виробництва й суспільної практики. Діюче законодавство передбачає: (1) трансформацію існуючої мережі профтехучилищ у чотирирівневу, яка має задовольнити потреби економіки у висококваліфікованих робітничих кадрах й сприяти адаптації до ринкових умов; (2) підвищення професійної мобільності випускників навчальних закладів на виробництві та їхньої конкурентоспроможності на ринку праці шляхом поступового переходу до підготовки робітничих кадрів широкого профілю за но-

вим державним переліком професій; (3) поглиблення інтегрованості системи профтехосвіти до виробництва та сфери послуг і координація зусиль у підготовці кваліфікованих фахівців на міжгалузевому рівні через створену Міжгалузеву раду з професійно-технічної освіти України.

У 2000 р. до системи ПТУ входило 966 закладів, у яких навчались 523 тис. осіб. Порівняно з 1985 р. кількість закладів скоротилася на 19%, а кількість учнів – на 26,0%. Скорочення навчальних закладів відбулося не лише за рахунок ліквідації чи реорганізації навчальних закладів, що втратили соціально-економічну перспективу, але й через дію суб'єктивного чинника.

Загалом у навчально-виховному процесі та у матеріально-технічному забезпеченні діяльності закладів ПТУ відбулися суперечливі зміни. Так, у 1996–1997 рр. до 275 професійно-технічних навчальних закладів сільськогосподарського та меліоративного профілів надійшло лише 67 тракторів, 89 автомобілів і 24 комбайни застарілих моделей. За останні роки їх надходження скоротилося майже вдвічі від вищезазначеної кількості. В основному техніку закуповували за рахунок позабюджетних надходжень, що пов'язано з обмеженням фінансування професійно-технічної освіти.

У структурі видатків зведеного бюджету видатки на професійно-технічну освіту становлять 0,8–1,5%, а в структурі видатків Державного бюджету України – 1,4–1,5%. Отже, практично вся діяльність закладів профтехосвіти фінансується з державного бюджету, бо місцеві бюджети (за винятком АР Крим) коштів на ці заклади майже не передбачають. У минулі роки до 40-50% фінансування профтехучилищ здійснювалось базовими підприємствами та галузевими міністерствами й відомствами. Це відбувалося за рахунок безоплатного передавання відповідного обладнання, оснащення, сировини, надання баз для виробничої практики, оплати праці робітників-наставників. З відомих причин нині обсяги такої допомоги скоротились, і держава має виробити сучасні підходи щодо заохочення підприємств до оновлення бази професійно-технічних навчальних закладів.

Зміни у змісті професійно-технічної освіти відбуваються досить повільно і мають супер-

ечливі результати. Відсутність наукових центрів, що досліджують розвиток професійно-технічної освіти, позначилась на розробці державних стандартів і науково-обґрунтованої концепції розвитку цієї ланки освіти.

Головною ознакою економічно розвинутих країн є сприйняття ними досягнень сучасних високих технологій. На рівні людського ресурсу це означає здатність менеджерів і персоналу швидко опановувати нові та відкидати старі технології, цілеспрямовано й ефективно переозброювати виробництво. Це може вважатись якісною характеристикою фахівців тієї чи іншої галузі. Якщо товари й послуги знаходять ринки збуту і є конкурентоспроможними, то й фахівці тієї чи іншої галузі можуть вважатись такими, що мають сучасну фахову підготовку. На жаль, за незначним винятком, українська продукція не може конкурувати на світовому ринку. За свідченнями експертів, в Україні фактично немає галузі, яка за показниками ефективності, якості, конкурентоспроможності досягла б рівня стандартів розвинутих країн.

Навіть у такій суто "українській" сфері, як агропромисловий комплекс, розбіжності показників вражають. Так, у 1994 р. в Україні розорані землі становили 59% від загальної території, у той час як у Франції – 35, Німеччині – 34, Італії – 40%.

У сільському господарстві України зайнято 20% усіх трудових ресурсів, у Франції – 5, Німеччині – 4, Італії – 9%. При цьому у 1994 р. урожайність основних для України сільськогосподарських культур (пшениця, жито, кукурудза, картопля, цукрові буряки) була в 2–3,5 рази меншою, ніж у порівнюваних країнах. Загальні обсяги виробництва м'яса в тому ж році були у 2,3 рази меншими, ніж у Франції; у 2,2 рази меншими, ніж у Німеччині; на 23,2% меншими, ніж у Великій Британії; на 51,2% меншими, ніж в Італії; масла – на 72% меншими, ніж у Франції; на 79,1% меншими, ніж у Німеччині; в 2,4 рази меншими, ніж у Великобританії; цукру – на 49,3% меншими, ніж у Франції; на 18% меншими, ніж у Німеччині.

Слід зазначити, що приблизно такі ж розбіжності в показниках були не лише в 1994 р. Звичайно, основною причиною такого стану речей є глибока системна криза української економіки; проте, певну роль у цьому, безпе-

речно, відіграє й не завжди висока якість підготовки фахівців агропромислового комплексу та інших галузей промисловості у вищих навчальних закладах України.

У СРСР найякісніша підготовка фахівців здійснювалась лише для задоволення кадрових потреб військово-промислового комплексу. Однак, якщо зважити на те, що випускники цивільних вузів залучались до роботи у ВПК за результатами серйозної "селекції" на якість і надійність з точки зору анкетних даних, творчих здібностей, загальної дисципліни і організованості, висновок про якість радянської вищої освіти дещо зміниться. Така своєрідна "селекція" конче необхідна і нині, щоб в Україні з'явилися гідні спадкоємці Патона, Антонова, Глушкова, Ремесла, Симиренка, Амосова та інших видатних науковців, якими заслужено пишається українське суспільство.

У результаті реформи кількість вищих навчальних закладів у незалежній Україні збільшилась на 7,2%, зокрема, за рахунок відкриття закладів, заснованих на недержавній формі власності, що сприяло збільшенню професорсько-викладацького складу (на 15%).

У 2000 р. Україна мала такі показники кількості студентів (на 10 тис. населення): вищі навчальні заклади I-II рівня акредитації – 104,2; III-IV рівня – 219,8. У 2002 р. прийом на перший курс за державним замовленням вперше з часу набуття Україною незалежності зріс на 12%. Нині на 10 тисяч населення припадає 330 студентів¹². Загальна кількість вищих навчальних закладів становила 951; з них 653 – I-II рівня акредитації і 298 – III-IV рівня; кількість студентів відповідно – 503 362 і 1 210 299¹³. Новим помітним явищем у системі вищої освіти стала зміна статусу провідних університетів та академій, утвердження їх у якості національних закладів.

Загалом реформа вищої освіти здійснюється суперечливо. Помітні зрушення в одному напрямі наштовхуються на консерватизм в іншому. В переважній більшості керівники вузів усе ще продовжують дотримуватись традиційних підходів та методології організації навчання і виховання, неохоче сприймаючи новоуведення, продиктовані часом оновлення.

Деякі суперечності виникли в результаті оптимізації мережі вищих навчальних закладів I-II

рівня акредитації та часом необґрунтованого надання статусу національного вищим навчальним закладам III-IV рівня акредитації; переходу до підготовки фахівців за новими спеціальностями та за ступеневою системою; упровадження в практику нової системи оцінки якості навчально-виховного процесу шляхом ліцензування, атестації та акредитації; упровадження нової концепції гуманітарної освіти та виховання студентської молоді.

За даними дослідників, у системі вищої освіти протягом останніх 2–3 років мають місце такі тенденції: (1) триває робота щодо вдосконалення нормативно-правового поля вищої освіти і, зокрема, прийняття відповідних законів; (2) упроваджується механізм багатоканального фінансування; (3) удосконалюється механізм використання позабюджетних коштів; (4) здійснюється (продовжується) робота з оптимізації мережі вищих закладів освіти; (5) упроваджуються програми, спрямовані на вирівнювання можливостей регіонів щодо надання вищої освіти, зменшення міграційних процесів, пов'язаних із здобуттям вищої освіти за кордоном; (6) здійснюються заходи щодо соціального захисту учасників навчально-виховного процесу, поліпшення фінансування галузі, зміцнення матеріально-технічної бази.

У системі вищої освіти є серйозні недоліки. Перехід до підготовки фахівців, здатних ефективно працювати в нових ринкових умовах, здійснюється надто повільно, не збалансовано підготовку фахівців, зокрема, юристів, економістів тощо з підготовкою інженерного персоналу. Все ще незадовільним є рівень вивчення іноземних мов, оволодіння інформаційними та еколого-безпечними технологіями. Ряд суперечностей існує в системі гуманітарної освіти. Суттєвого поглиблення потребує громадянська (демократична) освіта та екологічне виховання студентської молоді. Вища освіта, потребує утвердження свободи досліджень та викладання, реформування організації навчального процесу, зокрема, в індивідуалізації вибору навчальних предметів і посилення вимог щодо якості. Як і для освіти загалом, камертоном останнього має бути загальна суспільна орієнтація на людські пріоритети і цінності.

Освіта XXI ст. має бути фундаментальною, базуватись на найновіших наукових

досягненнях, інтегрованої інформації й новітніх педагогічних технологій. Фундаменталізація освіти є основною вимогою, стратегічним напрямом, головною змістовою лінією її розвитку.

XXI ст. має стати унікальним з точки зору практичної реалізації людських цінностей. Воно буде століттям сталого людського розвитку цивілізованих країн і прагненням наближення до цього ідеалу країн, що розвиваються. Першочергова роль у цьому належить освіті, загальноосвітній, культурній й морально-виховній функції якої мають розгортатися в парадигмі пріоритету гуманістичних надбань людства з метою гуманізації людських стосунків та реалізації людських цінностей. Гуманізація освіти, таким чином, постає такою ж, як і фундаменталізація, стратегічною лінією й філософсько-методологічним принципом її розвитку XXI ст.

Головна ідея трансформації гуманітарної освіти реалізується через подолання монометодологізму колишньої „єдино вірної теорії" й перехід до плюралізму концепцій, дискурс між якими дозволяє проникнути у „таїнство соціального", осмислити гуманітарний сенс історії та змодельовати майбутнє, яке відповідає найвищим людським ідеалам.

Екологізацію освіти слід вважати наступною провідною тенденцією її розвитку в XXI ст. Екологічну спрямованість повинні мати всі навчальні предмети, робота в позаурочний час. Екологічним має стати світогляд учнівської молоді. Екологічним повинен бути стиль, спосіб життя людини, її культура і духовність.

У XXI ст. освіта має стати своєрідною школою демократії. А це, у свою чергу, виявляє ще одну провідну тенденцію розвитку освіти – тенденцію її демократизації.

Підсумовуючи розвиток освіти за останнє десятиліття XX ст., слід зазначити, що суспільству вдалося подолати основні вади радянської системи освіти – підпорядкованість тоталітарній ідеології, закритість, антидемократизм, однотипність навчальних закладів і навчальних планів. Прийнята на початку 90-х років Державна програма "Освіта. Україна XXI століття" визначила стратегію розвитку освіти в перехідний період. Проте, як і в часи тоталітаризму, ця галузь все ж залишається на периферії державної політики. Про освіту починають турбуватись лише напередодні чергових парламентських виборів. Закріплена у за-

конодавстві пріоритетність освіти не реалізована у практичній політиці, що негативно позначилося не лише на розвитку освітньої сфери, але й на морально-політичному та економічному розвитку країни.

Як засвідчує аналіз, система освіти в Україні нині у своєму розвитку ще не встигає за потребами суспільства, що трансформується. Адже ми просуваємось до так званого інформаційного суспільства. Відтак слід зважувати на те, що останні сто років швидкість передавання інформації збільшилась у 10 мільйонів разів, а обсяг знань – у 100 разів, і що кожні 5-7 років у ряді наукових дисциплін знання оновлюється наполовину, а то й повністю. Тому в розвинутих країнах, на які ми, як правило, орієнтуємось, розвиток системи освіти поступово стає основною стратегією розвитку суспільства й вирішальним чинником його поступу. Освіта в таких країнах спрямована на випередження суспільно-економічних трансформацій.

Якість навчання у більшості вищих навчальних закладах України залишається невідповідною до сучасних вимог, що призводить до збільшення відставання від світових досягнень. Екстенсивний шлях розвитку системи освіти вже демонструє в усьому світі свою обмеженість, а в Україні доказом його згубності є той факт, що незважаючи на збільшення за роки незалежності кількості вищих навчальних закладів майже втричі, лише близько 35% випускників середніх шкіл мають можливість здобути вищу освіту. Кожний другий із працюючого населення, за даними компетентних соціологічних досліджень, має нагальну потребу в додатковій освіті.

Таким чином, перед суспільством гостро постала проблема не лише щодо удосконалення змісту освіти, але й щодо її системної модернізації, переходу до іноваційної моделі розвитку освіти та повернення до людини.

¹ Див.: Науково-освітній потенціал нації: Погляд у XXI ст. У 3^х кн. – К., 2003; ² Див.: Наука и образование на пороге III тысячелетия. Материалы Международного конгресса (г. Минск, 3-6 октября 2000 г.). – Мн., 2001; ³ Див.: Кремень В.Г. Філософія освіти XXI століття // Персонал. – 2003. – № 1. – С.813; Кремень В.Г. О состоянии и перспективах развития высшего образования Украины // Наука и образование на пороге III тысячелетия. Материалы Международного конгресса (г. Минск, 3-6 октября 2000 г.). – Мн., 2001. – С.168-174; ⁴ Див.: Кушерець В. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій. – К., 2002; Марчук

М.Г. Ціннісні потенції знання. – Чернівці, 2001;⁵ Див.: Культура. Ідеологія. Особистість / Л.В. Губерський, В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко. – К., 2002;⁶ Див.: Андрущенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть. Спроба прогностичного аналізу // Вища освіта України. – 2001. – № 1; Андрущенко В., Огнев'юк В. Освіта України ХХІ століття: головні пріоритети // Стратегія українського державотворення. Філософсько-політологічний та економічний аналіз (Філософія. Економіка. Політика. Освіта). – Київ-Полтава, 2000. – С.64-77; ⁷ Див.: Левченко Т. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах. Вінниця, 2002;⁸ Міль Дж. Ст. Про підстави та межі *laissez-faire*, або принципу невтручання // Лібералізм. Антологія. – К., 2002. – С.642-643; ⁹ Див.: Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття") / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 року. – К., 1994;¹⁰ Див.: Огнев'юк В. Середня освіта в Україні: проблеми, пошуки та перспективи розвитку // Освіта і управління. – 1998. – Т.1. – № 4. – С.7-11;¹¹ Див.: Огнев'юк В. Професійно-технічна освіта в динаміці суспільних трансформацій // Професійно-технічна освіта. – 2000. – № 3. – С.2-4; ¹² Див.: Урядовий кур'єр. – 6 лютого 2003 р.;¹³ Див.: Міністерство освіти України. Вищі навчальні заклади (1997-1998 рр.) / Статистичний збірник. – К., 1999. – С.4-6.

Надійшла до редколегії 17 лютого 2003 року

О.В.Руденко, пошукач

ІДЕЯ ВИНИКНЕННЯ "НОВОЇ НАУКИ" ЗА Ф.БЕКОНОМ ТА Р.ДЕКАРТОМ

У статті дається аналіз науки у Новий час згідно концепцій Ф.Бекона та Р.Декарта. Підкреслюється ідея нового погляду на науку та філософію.

This article is about modern science in F.Bacon and R.Descartes doctrines. The idea of new view on science and philosophy is emphasised.

Розглядаючи проблему постановня філософії науки як напрямку сучасного філософського знання, неможливо залишити поза увагою ідею виникнення "нової науки", яку вже на початку XVII ст. висунули Ф.Бекон, а в подальшому – Р.Декарт. Відразу зазначимо, що ці дві постаті широко вивчені в історії філософського знання, тому тут будуть розглянуті саме ті моменти, які відіграють найважливішу роль у розумінні філософських образів науки та її методів.

Бекон та Декарт розглядали науку як такий соціально-духовний феномен, який існує самостійно і за своїм методом пізнання принципово відрізняється від традиційної на той час філософії. Головне завдання науки